

prof. dr. sc. Josip Lisac

Potkraj ranoga srednjega vijeka hrvatski su se jezični procesi odvijali sporo, zatim je u uvjetima feudalne rascjepkanosti došlo do burnoga jezičnog razvoja, da bi potkraj srednjega vijeka i na početku novoga vijeka strukturnim razvojem i migracijskim procesima došlo do daljnjeg približavanja dijalekatnih tipova, do njihova niveliranja ili do nestajanja cijelih dijalekata . Pojedina hrvatska narječja, čakavsko, kajkavsko istočnokavsko, posjeduju genetsku posebnost, a osobito su važne čakavsko - kajkavske izoglose, poglavito konstrukcije uz brojeve dva, tri i četiri, izostanak umetka – *ov -/- ev -* u množini te vokalna realizacija *a* ne redukcija poluglasa u slabu položaju. Svakako je u nekoliko stoljeća srednjega vijeka hrvatski jezik kao organski idiom proživio veliku preobrazbu s oformljenim narječjima i dijalektima, a sami su dijalekatni idiomi, osobito čakavski, veću velikoj mjeri našli odraza i u književnim djelima, od

Ba

ščanske

plo

če

do Lekcionara

Bernardina

Splićanina

. Hrvatska narječja, individualna u genetskolingvističkom smislu, sačuvala su mnoge svoje stare značajke, mnoge izmijenila, pritom čuvajući međusobnu povezanost i prisnost.

Obilježen izoglosama iz praslavenskoga doba, iz južnoslavenske i iz zapadnojužnoslavenske zajednice, središnji južnoslavenski dijasistem formiran je od pet narječja (kajkavsko, čakavsko, zapadnoštokavsko, istočnoštokavsko, prototorlačko) i karakteriziran izrazitom heterogenosti . U to su uključeni i nejedinstveni oblici za *quid*, ali i mnoge druge značajke. Prvo je razdoblje u razvoju dijasistema trajalo do kraja 12. stoljeća, drugo od kraja 12. do kraja 15. stoljeća, treće od kraja 15. stoljeća do danas. U prvom razdoblju događale su se važne promjene, i to svuda na identičan ili pretežno na identičan način, pa se zato obično govori o mirnom razdoblju. Drugo razdoblje prožeto je brzim razvojem, izrazitom dijalekatnom diferencijacijom i formiranjem dijalekata koji i danas dobrim dijelom postoje, no dio ih se u velikim seobama izgubio, bilo da se radi o stapanju više dijalekata ili o potpunom zamiranju pokoje dijalekatne formacije. Treće razdoblje predstavlja uglavnom miran nastavak prethodnih jezičnih procesa, no tada su u prvom planu migracije pučanstva, dugotajne i s dubokim posljedicama.

Tijekom prvoga razdoblja izrazito nehomogeni središnji južnoslavenski dijasistem imao je stanovitu naglašenu povezanost triju zapadnih narječja (kajkavskoga, čakavskoga,

zapadnoštokavskoga) i još izraženiju povezanost dvaju istočnih narječja, istočnoštokavskoga i prototorlačkoga. Tri zapadna narječja idiomi su hrvatskoga stanovništva koje je karakterizirano svojim *kajkavskim*, *čakavskim* i *štokavskim* obilježjem, ali i prirodnom blizinom s govorima susjednih naroda. Na kraju prvoga razdoblja ili na početku drugoga vjerojatna je osjetna razlika između triju zapadnih narječja s troakcenatskim sustavom i dvaju istočnih narječja u kojima je izgubljen akut, pa su imala dvoakcenatski sustav. Još su važnije razlike u vokalizmu kao najvažnijoj značajci fizionomije pojedinih idioma.

Posebno je važno da je do kraja 12. stoljeća bio moguć raspad središnjega južnoslavenskoga dijasistema u dva jezika, ali do toga nije došlo uglavnom zbog vrlo važnih procesa u vokalizmu, osobito u pogledu refleksa stražnjeg nazala. U drugom razdoblju nestabilni su vokali bili zatvoreno *e* i zatvoreno *o*, šva i samoglasno *i*; upravo je sudbina tih glasova uglavnom označila stvaranje dijalekata u drugom razdoblju. U konsonantizmu razlike su se odnosile na primjere tipa

meja

ili

međa

,

pušćen

ili

pušten

,

morje

ili

more

. Čakavci i dio zapadnih štokavaca nisu imali fonema

đ

; Hrvati su glavni imali

šć

; samo su kajkavci imali primjere tipa

morje

. U morfologiji srednjega vijeka najznačajnija promjena odnosi se na gubljenje gramatičke kategorije duala, s time da je proces dovršen na početku trećega razdoblja. Već od 12.-13. stoljeća u štokavaca se javlja množinsko proširenje -

ov/-ev-

kojeg nema u kajkavaca i čakavaca. U starini zamjenička je enklitika prethodila glagolskoj, no potkraj srednjeg vijeka već se sreće novi red enklitika koji je konačno prevladao tek u 17. stoljeću. Leksičke razlike među narječjima nisu bile brojne, ali su bile principijelne i duboke. Veliko je značenje tzv. novoštokavskih inovacija do kojih djelomice dolazi već u srednjem vijeku u dijelu hrvatskih govora, a središte im je bilo u Hercegovini, oko rijeke Neretve. I fonološke i morfološke novoštokavske inovacije povećavaju postotak vokala u jeziku.